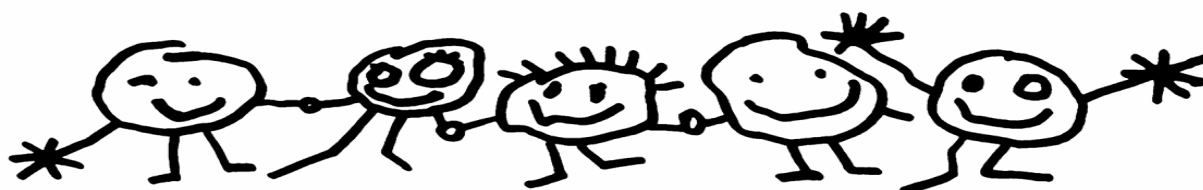

Sorg og kriseplan

Luther Kirkens
Udflytterbørnehave

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	3
Hvorfor en sorg- og kriseplan	3
Hvad er sorg og krise	3
Sorg	3
Krise.....	4
Hvordan tackler vi sorg og krise i forhold til dødsfald i barnets familie?	6
Hvis et barn dør (barnet er ikke i vores varetægt).....	7
Hvis et barn forulykker eller dør i vores varetægt	9
Hvis et barn har en længerevarende sygdom	11
Hvis et barn mister en af sine forældre (pludseligt dødsfald).....	12
Hvis et barn mister en af sine forældre (længerevarende alvorlig sygdom).....	14
Hvis forældrene bliver skilt.....	16
Hvis en kollega har en længerevarende alvorlig sygdom	18
Hvis en kollega dør (pludselig dødsfald)	19
Hvis en af de nærmeste til en kollega dør (akut og længerevarende sygdom).....	20
Ambulanceplan for medarbejderne	21

Indledning

Hvert år mister ca. 4.000 danske børn deres far eller mor ved død. Hvert år dør omkring 700 børn i Danmark. Det betyder, at nogle børn mister deres søskende og forældre deres børn. Samtidig lever 350.000 danske børn adskilt fra den ene eller anden af forældrene – typisk på grund af skilsmisse.

At børn kan rammes af sorg, kan ingen umiddelbart forhindre. Men når børn mister, står de ofte alene med deres sorg. De voksne omkring dem (såvel familien som pædagoger mv.) bliver ofte handlingslammede og ved ikke, hvad de skal sige og gøre, og møder derfor barnet med tavshed. Tavshed forstærker barnets ensomhed. Derfor er det vigtigt, at børnene får hjælp til at lære at leve med sorgen, smerten og savnet. Samtidig kan børn have svært ved at sætte ord på det skete, og har netop derfor brug for at møde forstående voksne, som kan rumme børnene og deres sorg. Børn der ikke gennemlever sorgen, kan senere i livet få psykiske problemer. Derfor er det vigtigt at hjælpe børnene til at udtrykke sorgen. Det er dog også vigtigt at huske på, at børn som mister aldrig vil stoppe med at sørge, men de skal lære at leve med sorgen.

Hvorfor en sorg- og kriseplan

En sorg- og kriseplan skal hjælpe med til, at vi som børnehave kan yde den rigtige hjælp til barnet og dets familie, ved at der findes en klar procedure for, hvem der gør hvad, hvordan og hvornår.

En sorg- og kriseplan skal medvirke til, at der bliver talt åbent om det skete. Samtidig er det som voksen vigtigt at huske, at livet for barnet går videre, og at børn også har brug for at pjatte, lege, grine, være glad og opleve ting.

En sorg- og kriseplan skal endvidere hjælpe til, at vi som personale lærer at se, hvordan børn reagerer på sorgen. Børn sørger nemlig ikke på en bestemt måde. Børn sørger ud fra deres udviklingstrin og udviser derfor meget forskellige reaktioner.

Hvad er sorg og krise

Hvornår kan man tale om, at en person er i sorg? Og hvornår kan man sige at en person er i krise? Begreberne bruges ofte i fæng og det kan være svært at se den egentlige forskel. At opleve en sorg eller en krise kan være to sider af samme sag; begge dele involverer oplevelsen af et tab.

Forskellen på sorg og krise er ifølge bogen "Sorg og krise", at sorg altid er forbundet med kriseoplevelser. Omvendt behøver der ikke være krisereaktioner knyttet til oplevelsen af sorg.

Sorg

Sorg er en følelsesmæssig reaktion på tabet af noget, som er betydningsfuldt for en person. Sorgen rummer ikke alene acceptable følelser som savn og fortvivlelse, men kan også rumme følelser som skyldfølelse og stærk vrede. Sorgen rummer således stærkt modsatrettede følelser. Når man er i sorg, vil man føle sig usikker, sårbar og ensom. Vi andre kan hjælpe ved at lytte, støtte og være der for de sørgende, men man er den eneste som kan gennemleve sin egen sorg.

Sorgen er et langvarigt, krævende forløb, der kan synes endeløst, netop fordi det strækker sig over så lang tid og griber så afgørende ind i den ramtes liv. Man er nødt til at arbejde sig igennem sorgen. Sorgforløbet forgår ifølge den amerikanske psykiater William Worden, gennem fire opgaver.

Måden at tænke sorgarbejde forgår på en cirkulær og dynamisk måde og ikke faseopdelt. Ordet opgaver, understøtter at sorgarbejdet er en aktiv proces. Disse fire opgaver er:

1. Erkendelse af tabet
2. Forløsning af sorgens følelser
3. Tilegnelse af nye færdigheder
4. At vende sig mod verden igen

1. Erkendelse af tabet

For at kunne påbegynde sorgarbejdet, må den ramte først erkende tabet. Det skal ske på både det intellektuelle og det følelsesmæssige område. Det vil sige at erkendelse af tabet inddeles i to faser. De to faser kan enten være knyttet tæt sammen, eller forløbe lige efter hinanden. Det kommer an på, hvem der oplever sorgen. Mange mennesker vil skifte mellem at prøve at forstå tabet og benægte tabet. Men efterhånden forstår de, at tabet er endeligt. Først når det sker, har de løst første opgave.

2. Forløsning af sorgens følelser

Den næste opgave er at gennemleve sorgens følelser og det er svært. Det kan komme til udtryk på forskellige måder. Nogle græder, andre oplever vrede og følelsen af at blive ladt tilbage. Andre får fysiske problemer som hovedpine og ondt i maven. Andre bliver triste, indadvendte eller føler skyld. Det kan tage mange måneder at løse denne opgave.

3. Tilegnelse af nye færdigheder

På et tidspunkt i sorgprocessen vil man begynde at føle sig i stand til at orientere sig mod verden igen. Det kan være svært at tage del i det sociale liv, når man er i sorg. Samtidig kan det være hårdt at begynde at gøre de ting som man tidligere gjorde sammen med den afdøde - traditioner, fødselsdage og højtider vil heller ikke være det sammen mere.

4. At vende sig mod verden igen

Når tabet er erkendt, følelserne er ved at være forløst og den ramte har tilegnet sig nye færdigheder, er det tid til at sige det endelige farvel til det, der er væk for altid.

Sorgprocessen skulle meget gerne være nået til det punkt, hvor den sørgende giver slip på det mistede. Det er vigtigt at huske, at man ikke dermed siger farvel til de gode minder - dem har man altid, og de er positive og bekræftende at holde fast på. Man tager afsked med det, man ikke kan beholde eller få tilbage og siger goddag til et nyt liv. Man tør lade sig selv føle glæde ved livet igen

For at det bliver muligt, skal de foregående opgaver være løst grundigt, og den sørgende kan have været gennem lange perioder, med tilbageglidning til tidligere opgaver.

Krise

En krise stækker sig også over lang tid lige som sorgen, men krisen har mere karakter af et kortere varende forløb, der til gengæld virker voldsommere og mere uvirkeligt end sorgen. En krise er en psykisk reaktion på noget, man bliver udsat for og som man har svært ved at forlige sig med. En krise er en akut tilstand, der kræver, at den ramte arbejder sig gennem den her og nu. Derfor kan krisens varighed svinge fra nogle timer til et par måneder. Derefter kan der være rester af sorg tilbage.

Ifølge den svenske psykiater Johan Cullberg kan et kriseforløb inddeles i fire forskellige faser.

Disse fire faser er:

1. Chokfasen
2. Reaktionsfasen
3. Bearbejdningsfasen
4. Nyorienteringsfasen

1. Chokfasen

Mennesker i chok befinder sig i en voldsom, akut krisetilstand, hvor man føler kaos og ofte ikke kan se i øjnene at det, der er sket, er sandt. Når vi udsættes for et chok, reagerer vi forskelligt. Nogle mennesker reagerer ved at skrigе op, råbe eller ødelægge ting. Andre virker umiddelbart upåvirkede af situationen, men ofte er deres indre præget af kaos. Denne fase kan varer fra få minutter til dage.

2. Reaktionsfasen

Mennesker i reaktionsfasen befinder sig i en akut krisetilstand. Mange mennesker i krise oplever, at livet ikke længere har nogen mening. Alt har forandret sig fra det ene minut til det andet, mens omgivelser lever videre. Man skal erkende at det er sket også selv om det er smertefuldt at tænke på. Denne fase varer fra nogle få uger til måneder.

3. Bearbejdningsfasen

Her begynder man at forholde sig til den nye situation og til at livet skal gå videre. Denne fase varer fra måneder til år.

4. Nyorienteringsfasen

Her har man lagt krisen bag sig og den indgår nu som en erfaring, man har været igennem i sit liv. Man bliver aldrig den samme som før krisen, men man har lært at forlige sig med det, der er sket.

Hvordan tackler vi sorg og krise i forhold til dødsfald i barnets familie?

1. Det er kontaktpædagogens opgave, at have føling med sine kontaktbørn, og det er også kontaktpædagogen der sørger, for at der bliver lavet en opsamling på familiens situation og barnets trivsel, når familien rammes af en krise. En viden der formidles videre til resten af personalegruppen.
2. Det vi snakker med forældrene om handler bl.a. om, hvordan vi taler med barnet i børnehaven. At vi ikke har berøringsangst i forhold til at tale med barnet om skilsmisser, døden og andre svære ting. Vi spørger ind til hvordan de taler med barnet om det derhjemme, og hvad der skal ske i forhold til familiens situation.
3. Vi snakker med barnet, når og hvis det har brug for det, og hvis de selv vil snakke om det.
4. Kontaktpædagogen skal altid søge hjælp og/eller sparring hos ledelsen eller sine kollegaer, hvis der er noget man er i tvivl om, eller man vil have hjælp til at håndtere situationen.

Det er vigtigt at vi i børnehaven er opmærksomme på behovet for støtte til børn, der har været udsat for en voldsom hændelse.

Det et barn har allermost brug for er nære voksne, der kan rumme barnets reaktioner.

Barnets reaktioner kan være kropslige reaktioner som:

- Mavepine
- Kvalme
- Svimmelhed
- Hovedpine
- Hjertebanken
- Søvnløshed

Følelsesmæssige reaktioner kan være:

- Angst
- Vrede
- Magtesløshed
- Koncentrationsbesvær
- Tristhed
- Søvnproblemer
- Tilsyneladende manglende eller forsinket reaktion

Vores opgave som kontaktpædagoger er naturligvis at forholde os aktivt til barnets trivsel og udvikling. Manglende trivsel kræver, at vi reagerer og at dette sker i samarbejde med familien. Vi skal inddrage dem i hvordan vi oplever at barnet har det, og hvad vi kan gøre for at skabe mere trivsel for barnet.

Vi henviser til professionel hjælp, hvis vi oplever at det er det barnet har brug for.

Hvis et barn dør (barnet er ikke i vores varetægt)

Den første dag:

1. Den der først får kendskab til dødsfaldet, kontakter med det samme, ledelsen.
2. Ledelsen orienterer resten af personalet.
3. Ledelsen og den der er tættest på familien, tager med det samme, kontakt til hjemmet og det afklares, hvad der er sket og hvordan vi som institution kan hjælpe familien. Er familien i stand til at tale om hvordan andre skal informeres aftales dette. Er de ikke klar, ventes til dagen efter.

At tage kontakt til en familie, der er ramt af sorg kan være en krævende opgave. Derfor er det vigtigt, at vi håndterer det professionelt, men samtidig med indføling. Det er derfor tilladt at sige fra, hvis kontaktpædagogen ikke magter at tage med. Så må en af de andre pædagoger tage over.

Dagene efter:

1. Ledelsen og kontaktpædagogen afleverer en buket blomster og et kort.
2. De andre børn og forældre orienteres, hvis ikke dette allerede er sket. Oppe i Lyngby holder vi samling i de forskellige grupper (lille-, mellem-, og storegruppen), hvor vi i korte, letforståelige sætninger fortæller børnene, hvad der er sket. Vi snakker om døden på deres niveau og lytter og besvarer deres spørgsmål.
3. Hvis der er søskende til afdøde, som går i børnehaven tages der ekstra hånd om dette barn/disse børn.

Begravelsen/bisættelsen:

1. Det er vigtigt at tale med forældrene om vigtigheden i, at eventuelle søskendebørn er med til begravelsen og hvorfor.
2. Til begravelsen deltager ledelsen og kontaktpædagogen. Der medbringes båretbuket og et kort. Hvis nogle af de andre børn fra institutionen vil deltage i begravelsen, må deres forældre selv deltage sammen med dem.

Tiden efter begravelsen:

1. Gør søskende til afdøde opmærksomme på, at man ved hvad der er sket og at man "er der" for dem.
2. Have øget opmærksomhed på søskende til afdøde og dets forældre.
3. Give søskende tid og lov til at sørge, så længe det er nødvendigt.
4. Give plads til at hele børnegruppen har brug for at snakke om afdøde og det, der er sket. Man skal som voksen være forberedt på, at børn stiller mange direkte spørgsmål, som kan komme når som helst og hvor som helst. Det er vigtigt at gribe dem, når de er der. Man skal være konkret og ærlig, når børnene stiller spørgsmål - fasthold sandheden! "Peter er død" eller "ja, Lauras søster er død".
5. Læg ikke låg på børnenes følelser. Lad børnene lege sorgen ud, hvis der er behov for det. Ikke kun den eller de søskende der har mistet, men også de andre børn kan have dette behov.
6. Skabe kontakt til fagfolk på området, hvis det er nødvendigt.

Opfølgning:

1. Hele personalegruppen skal vide, hvilke sorgreaktioner der kan komme hos de efterladte, og handle på dem. Alle skal kende sorgens fire faser og vide, at børn sørger på forskellig vis.
2. Der er en sorgmappe, som står på kontoret - den indeholder blandt andet gode råd til sorgbearbejdelse.
3. Hele personalet støtter hinanden og har øget opmærksomhed på den del af personalegruppen, som er direkte involveret.

Den videre kontakt til familien:

1. Hav øget opmærksomhed og fokus på familien og husk, at sorg- og krisearbejdet ikke kun er den første uge eller to, men resten af den tid, den efterladte søskende går i børnehaven.
2. Kontaktpersonen skal løbende spørge ind til, hvordan familien har det. Kontaktpersonen skal vise, at vi er der for dem, men samtidig respektere, hvis familien frabeder sig at vi spørger ind til familiens trivsel.
3. Vi skal vise forståelse og omsorg i den sværeste tid i deres liv. Vi skal være opmærksomme på og have forståelse for:
  - At tingene kan glippe af og til
  - At humøret kan svinge
  - At der kan være behov for at få læsset af
  - At det kan være svært pludselig at være alene
4. Skabe kontakt til fagfolk på området, hvis det er nødvendigt.

HUSK: Døden berører os alle, og vi har alle nogle følelsesmæssige barrierer. Ansatte der er særligt berørte af omstændighederne, skal kunne forvente forståelse og opbakning fra resten af huset. Man skal derfor være bevidst om egne grænser og sige fra overfor dette. Derfor er det vigtigt at der også kommer hjælp udefra til personalet, hvis de har behov for dette.

Hvis et barn forulykker eller dør i vores varetægt

På selve dagen:

1. Stands ulykken!
2. Giv livreddende førstehjælp - bliv ved barnet hele tiden.
3. **Ring 112** og fortæl præcist hvad der er sket, og hvor du ringer fra; institutionen, adresse og telefonnr.
4. En voksen sørger for, at de øvrige børn bliver samlet og kommer væk fra ulykkestedet.
5. Der tages straks kontakt til ledelsen, som med det samme tager kontakt til forældrene.
6. Ledelsen tager staks kontakt til den pædagogiske konsulent i forvaltningen.
7. Ambulancen kommer og henter barnet og der er mindst en voksen, der tager med. Den voksne bliver på hospitalet, indtil forældrene ankommer eller så længe forældrene har behov for det.
8. Hvis man ikke kan komme med i ambulancen, tager man efter i en taxa.
9. Den voksne er løbende i telefonisk kontakt med ledelsen og andet personale.
10. Børnene samles og beskeden om ulykken fortælles så enkelt som muligt.
11. Alle medarbejder bliver i børnehaven til dagens afslutning. Medarbejdere der ikke er på arbejde kontaktes og kommer hvis det er muligt. Ledelsen kontakter krisepsykologer.
12. Bestyrelsen indkaldes og der afholdes et ekstraordinært bestyrelsesmøde.
13. Samtlige forældre kontaktes personligt (også de forældre hvis børn ikke var i børnehaven) for at fortælle hvad der er sket. Dette kan også foregå via bestyrelsen, som får til opgave at ringe rundt og informerer om ulykken.

Dagene efter:

1. Der tales om hvad der er sket og hvordan vi kommer videre. Som medarbejder i børnehaven, skal vi stadigvæk varetage vores job samtidig med, at der skal være en forståelse for at personalet er i chok.
2. Børnene samles i grupper, vi taler med dem om hvad der er sket og lader dem fortælle, hvad de føler og tænker.
3. Kontaktpersonerne fortæller forældrene hvordan deres barn, håndtere situationen og hvordan de reagerer.
4. Vi er åbne omkring situationen overfor børn og forældre, selv om man selv er i chok og ikke har lyst til at tale om det. Det er vigtigt at snakke om hvilke reaktionsmønstre de eventuelt kan få.

Begravelsen/bisættelsen:

1. Ledelsen taler med forældrene omkring begravelsen/bisættelsen. Hvad har forældrene brug for? Vi skal respektere forældrenes mulige vrede og afvisning, og deres grænser skal naturligvis overholdes.

Bearbejdelsen i personalegruppen:

1. Der tales om hvad der er sket og hvordan vi kommer videre. Som medarbejder i børnehaven skal vi stadigvæk varetage vores job samtidig med at der skal være en forståelse for at personalet er i chok og krise.
2. Der skabes kontakt til fagfolk på området, hvis det er nødvendigt.

Den videre kontakt til forældrene:

1. Ledelsen taler med forældrene om hvad de har brug for og om det fortsatte samarbejde.
2. Hvis forældrene ønsker der skabes kontakt til krisepsykologer.

Hvis et barn har en længerevarende sygdom

I tiden under:

Under sygdomsforløbet holdes tæt kontakt til familien. Det er lederen og den person, som er tættest på familien, som taler med familien og holder kontakten. De skal være lyttende og forstående og spørge ind til, hvad familien og barnet har brug for. Hvad har barnet lyst til, at de andre børn ved, og hvis det skal siges til de andre børn hvordan, af hvem og hvorledes skal det siges?

I en familie med et barn som har en længerevarende sygdom rammer det hele familien. Ofte fokuserer både forældre og de øvrige omgivelser på det langtidssyge barn. Ubevidst kan familien komme til at overse eventuelle raske søskende. Dette kan have alvorlige konsekvenser for det raske barn, der slet ikke har redskaber og psykisk overskud til på egen hånd at kunne tackle alvorlig sygdom i familien. Derfor er det vigtigt som institution, at gøre opmærksom på dette, så eventuelle søskende ikke føler sig tilsidesat.

Som personale er det vigtigt at håndtere sygdomsforløbet professionelt. Det betyder, at vi er nærværende, lyttende og gør opmærksom på, at vi er der for barnet og familien i den svære tid. Vi skal have øget fokus på det syge barn, eventuelle søskende og familien som helhed. Vi skal kunne tåle, at forældrene har brug for at læse af og har lyst til at tale om problemerne. Samtidig skal vi også give plads og mulighed for, at de ikke har lyst til at tale om det.

Tiden efter sygdomsforløbet:

Når barnet er blevet rask, er det vigtigt, at barnets tilværelse bliver normal igen. Hvornår den bliver det, er svært at afgøre, men det er sikkert at barnet og familien har fået nogle oplevelser, som de aldrig vil glemme. Det er derfor vigtigt at snakke med barnet og familien løbende efterfølgende, så oplevelserne kan bearbejdes og gøre livet positivt igen. Det er dog også vigtigt at se på og mærke efter, om barnet og familien har brug for det.

Hvis et barn mister en af sine forældre (pludseligt dødsfald)

Den første dag:

1. Den der først får kendskab til dødsfaldet, kontakter med det samme, ledelsen.
2. Ledelsen orienterer resten af personalet.
3. Ledelsen og kontaktpædagogen, eller den der er tættest på barnet, tager kontakt til hjemmet, og det afklares hvad der er sket og hvordan vi som institution kan hjælpe familien. Er familien i stand til at tale om hvordan andre skal informeres aftales dette, er de ikke, ventes til dagen efter.

At tage kontakt til en familie, der er ramt af sorg kan være en krævende opgave. Derfor er det vigtigt, at man håndterer det professionelt, men samtidig med indføling. Det er derfor tilladt at sige fra, hvis kontaktpædagogen ikke magter at tage med. Så må en af de andre pædagoger tage over.

Dagene efter:

1. Ledelsen og kontaktpædagogen afleverer en buket blomster og et kort.
2. Vi taler med barnet om, hvad det har behov for at de andre børn og forældre ved, og om hvem der skal fortælle hvad.
3. Ceremoni: Vi taler med barnet om, hvad det har behov for. Hvilke ceremonier, og om der skal være nogle, er derfor meget individuelt.

Begravelsen/bisættelsen:

1. Vi taler med den efterladte forælder om begravelsen/bisættelsen. Det er vigtigt at tale om vigtigheden i, at de efterladte børn er med til begravelsen og hvorfor.
2. Til begravelsen deltager ledelsen og kontaktpædagogen kun, hvis de efterladte har brug for at de deltager - de efterladtes grænser skal naturligvis overholdes.

Hvis institutionen deltager medbringes en bårerbuket og et kort. Hvis nogle af de andre børn fra institu-tionen vil deltage i begravelsen, deltager de sammen med deres egne forældre.

Tiden efter begravelsen:

1. Gør barnet opmærksom på, at man ved, hvad der er sket, og at man "er der" for barnet.
2. Vær opmærksom på, at barnet og den efterladte forældre har brug for ekstra omsorg, nær- og tryghed.
3. Giv barnet lov til at sørge, så længe det er nødvendigt.
4. Giv barnet plads til at snakke om døden og alt hvad det indeholder. Det er individuelt hvad børn har brug for, men der skal være tid og plads i det daglige, til at barnet kan snakke om det der er sket, hvis det er det barnet har brug for.
5. Giv plads til, at hele børnegruppen måske har brug for at snakke om døden og det der er sket.
6. Vi skal som voksne være forberedt på, at børn stiller mange direkte spørgsmål, som kan komme når som helst og hvor som helst. Det er vigtigt at gribe dem, når de er der. Vi skal være konkrete og ærlige, når barnet stiller spørgsmål - fasthold sandheden! "At mor eller far er død".
7. Læg ikke låg på barnets følelser. Lad barnet lege sorgen ud, hvis der er behov for det.

8. Hold så vidt muligt de normale rutiner, for ikke yderligere at sætte barnet i en særlig position.

Opfølgning:

1. Hele personalegruppen skal vide, hvilke sorgreaktioner der kommer hos barnet og handle på dem. Alle skal kende sorgens fire faser og vide, at børn sørger på forskellig vis.
2. Vi skal læse bøger, der omhandler døden. Se litteraturlisten på intranettet under "Sorg- og kriseplanen".

Den videre kontakt til familien:

1. Hav øget opmærksomhed og fokus på familien og husk, at sorg- og krisearbejdet ikke kun er den første uge eller to, men resten af den tid, barnet går i børnehaven.
2. Kontaktpersonen skal løbende spørge ind til, hvordan familien har det. Kontaktpersonen skal vise, at vi er der for dem.
3. Vi skal vise forståelse og omsorg i den sværeste tid i deres liv. Vi skal være opmærksomme på og have forståelse for:
  - At tingene kan glippe af og til
  - At humøret kan svinge
  - At der kan være behov for at få læsset af
  - At det kan være svært pludselig at være alene
4. Skabe kontakt til fagfolk på området, hvis det er nødvendigt.

HUSK: Døden berører os alle, og vi har alle nogle følelsesmæssige barrierer. Ansatte der er særligt berørte af omstændighederne, skal kunne forvente forståelse og opbakning fra resten af huset. Man skal derfor være bevidst om egne grænser og sige fra overfor dette.

Hvis et barn mister en af sine forældre (længerevarende alvorlig sygdom)

I tiden inden:

1. Under sygdomsforløbet holdes tæt kontakt til familien. Det er lederen og den som er tættest på familien og barnet som taler med familien og holder kontakten. De skal være lyttende og forstående og spørge ind til, hvad familien har brug for. De skal forsøge at skabe en enighed mellem familien og børnehaven om, hvor meget barnet skal vide, og på hvilken måde informationerne skal gives.
2. Hvis barnet er vidende om sygdommen og har behov for der anskaffes bøger om emnet og læses højt.
3. Gør barnet opmærksom på, at man "er der" for barnet.
4. Vær opmærksom på, at barnet har brug for ekstra omsorg, nærhed og tryghed.
5. Vær nærværende og opmærksom på, at barnet har brug for at tale om sygdommen og døden samtidig med, at barnet har brug for at lege, grine, fjolle, være uartig, synge og smile.

Den første dag:

1. Den der først får kendskab til dødsfaldet, kontakter med det samme, ledelsen.
2. Ledelsen orienterer resten af personalet.
3. Ledelsen og kontaktpædagogen, eller den der er tættest på barnet, tager kontakt til hjemmet og det afklares hvad der er sket, og hvordan vi som institution kan hjælpe familien. Er familien i stand til at tale om hvordan andre skal informeres aftales dette, er de ikke, ventes til dagen efter.

At tage kontakt til en familie, der er ramt af sorg kan være en krævende opgave. Derfor er det vigtigt, at man håndterer det professionelt, men samtidig med indføling. Det er derfor tilladt at sige fra, hvis kontaktpædagogen ikke magter at tage med. Så må en af de andre pædagoger tage over.

Begravelsen/bisættelsen:

1. Ledelsen og kontaktpædagogen afleverer en buket blomster og et kort. Det er vigtigt at tale med den efterladte forælder omkring begravelsen/bisættelsen. Det er vigtigt at snakke om vigtigheden i, at de efterladte børn er med til begravelsen og hvorfor.
2. Til begravelsen deltager lederen og den der er tættest på familien og barnet, hvis familien og barnet har brug for det. Der medbringes bårbuket og et kort. Hvis nogle af de andre børn fra institutionen vil deltage i begravelsen, må forældrene selv deltage sammen med dem.

Tiden efter begravelsen:

1. Gør barnet opmærksom på, at man ved, hvad der er sket, og at man "er der" for barnet.
2. Vær opmærksom på, at barnet har brug for ekstra omsorg, nærhed og tryghed.
3. Hav øget opmærksomhed på barnet og den efterladte forælder.
4. Giv barnet lov til at sørge, så længe det er nødvendigt.
5. Giv barnet plads til at snakke om døden og alt hvad det indeholder. Det er vigtigt at mærke efter hvad barnet har brug for. Det er vigtigt at der er tid og plads i det daglige til at barnet kan snakke om det, der er sket, hvis det er det barnet har brug for.

6. Giv plads til, at hele børnegruppen måske har brug for at snakke om døden og det der er sket.
7. Man skal som voksen være forberedt på, at børn stiller mange direkte spørgsmål, som kan komme når som helst og hvor som helst. Det er vigtigt at gribe dem, når de er der. Man skal være konkret og ærlig, når barnet stiller spørgsmål – fasthold sandheden! "At mor eller far er død".
8. Læg ikke låg på barnets følelser. Lad barnet lege sorgen ud, hvis der er behov for det.
9. Hold så vidt muligt de normale rutiner, for ikke yderligere at sætte barnet i en særlig position.

Opfølgning:

1. Hele personalegruppen skal vide, hvilke sorgreaktioner der kommer hos barnet og handle på dem. Alle skal kende sorgens fire faser og vide, at børn sørger på forskellig vis.
2. Vi skal læse bøger, der omhandler døden. Se litteraturlisten på intranettet.

Den videre kontakt til familien:

1. Hav øget opmærksomhed og fokus på familien og husk, at sorg- og krisearbejdet ikke kun er den første uge eller to, men resten af den tid, barnet går i børnehaven.
2. Kontaktpersonen skal løbende spørge ind til, hvordan familien har det. Kontaktpersonen skal vise, at vi er der for dem.
3. Vi skal vise forståelse og omsorg i den sværeste tid i deres liv. Vi skal være opmærksomme på og have forståelse for:
  - At tingene kan glippe af og til
  - At humøret kan svinge
  - At der kan være behov for at få læsset af
  - At det kan være svært pludselig at være alene
4. Skabe kontakt til fagfolk på området, hvis det er nødvendigt.

HUSK: Døden berører os alle, og vi har alle nogle følelsesmæssige barrierer. Ansatte der er særligt berørte af omstændighederne, skal kunne forvente forståelse og opbakning fra resten af huset. Man skal derfor være bevidst om egne grænser og sige fra overfor dette.

Hvis forældrene bliver skilt

Når kontaktpædagogen får informationen:

Når kontaktpædagogen får at vide, enten af forældrene eller af lederen, at de er blevet separeret/skilt, sørger denne for at få kendskab til omstændighederne derhjemme, hvis lederen ikke har gjort dette. Det er vigtigt, at fortælle forældrene, at for at hjælpe barnet mest muligt, bliver vi nødt til at kende omstændighederne i hjemmet. Det er derfor vigtigt, at kontaktpædagogen finder ud af:

- Hvor barnet skal bo
- Hvilke aftaler, der er om forældremyndighed
- Hvilke aftaler, der er om samvær
- Hvem der må hente barnet
- Hvad forældrene har sagt til barnet
- Hvordan barnet har reageret derhjemme
- Hvad forældrene mener, vi kan bidrage med – nu og på længere sigt

Denne viden videregives til resten af personalegruppen, der informerer om den aktuelle situation i familien på morgenmødet. Der uploades en pædagogisk note på vores intranet, der indeholder de relevante informationer vedrørende barnets aktuelle trivsel, forældremyndighed, hvor barnet bor, hvad ved vi om situationen i hjemmet m.m.

Den følgende tid (børnene):

Et barn vil så godt som altid, opleve forældrenes skilsmisse som en katastrofe. Det gælder, uanset hvilken alder barnet har, og uanset hvordan forældrenes samliv har været op til bruddet. Et barn opfatter familien som verdens trygge midtpunkt. Derfor vil de fleste børn i skilsmisseperioden opleve stor utryghed. Det er derfor vigtigt, at kontaktpædagogen, samt resten af personalet er ekstra opmærksomme på barnet og dets trivsel og udvikling i børnehaven.

Vi skal som personale være ekstra omsorgsfulde og opmærksomme på, at barnet måske har behov for at snakke om de mange forandringer, der sker i dets liv i forbindelse med forældrenes skilsmisse. Vi har som professionelle omsorgspersoner en vigtig rolle, fordi vi i denne periode står for alt det, der er uforandret. Men vi har også den vigtige funktion, at vi ofte er de eneste nære voksne, der ikke har "noget i klemme" i de eventuelle konflikter mellem mor og far. Det kan betyde, at vi er de eneste voksne, barnet reelt føler, han eller hun kan tale med uden at være illoyal mod den ene eller anden forælder. Derfor er det vigtigt at kunne lytte og snakke med barnet på deres niveau.

Et barn, hvis forældre er i skilsmisse, kan reagere med en række krisesyntomer. Barnet kan reagere indad med angst, tristhed, skyldfølelser, selvbeprejdelse og med at trække sig socialt tilbage fra andre børn. Barnet kan desuden gå tilbage i udvikling og f.eks. kræve at få sin sut tilbage, tisse i bukserne mv. Barnet kan også reagere udad og blive opmærksomhedskrævende, konfliktsøgende, vredt og klæbende over for børn eller voksne, eller det kan vælge totalt at fornægte situationen og sætte alt ind på sit håb om, at forældrene finder sammen igen. Det er helt naturligt, at barnet får krisesyntomer. Vi skal dog som professionelle vurdere, om barnets krise udvikler sig, så barnet får brug for professionel hjælp.

Den følgende tid (forældrene):

Det er vigtigt, at vi har en åben og ærlig dialog med forældrene om, hvordan vi oplever barnet i børnehaven, og hvordan de oplever barnet derhjemme. Det er vigtigt at gøre forældrene opmærksomme på, at det ikke er for at snage i deres privatliv, men for at vi bedre kan forstå og hjælpe deres barn bedst muligt. Vores udgangspunkt skal til enhver tid være børneperspektivet.

Det er vigtigt at gøre forældre opmærksomme på, at det er en dårlig ide at inddrage barnet i forældrenes evt. indbyrdes konflikt.

Hvis en kollega har en længerevarende alvorlig sygdom

1. Når ledelsen får kendskab til at en medarbejder er alvorligt syg, tales der med den syge om hvad denne ønsker bestyrelsen skal vide om forløbet, og om hvordan denne ønsker at resten af personalegruppen skal informeres.
2. Ledelsen taler med medarbejderen om, hvordan forløbet skal være og hvilke problemstillinger der ligger i det videre forløb både i forhold til medarbejderen, kollegaerne, børnene, forældregruppen. Hvad skal meldes ud og hvordan håndterer vi dette.
3. Som medarbejder i børnehaven, skal vi kunne varetage vores job, samtidig med, at der skal være forståelse for at vi kan være i krise.
4. Men vi vil gøre opmærksom på, at det kan være ligeså respektfuldt, at blive bedt om at sygemelde sig fra sit arbejde. Det er ledelsen, der tager stilling i de enkelte tilfælde, om medarbejderen er i stand til at håndtere sin arbejdssituation.

Hvis en kollega dør (pludselig dødsfald)

Den første dag:

1. Den, der først får kendskab til dødsfaldet, kontakter med det samme, ledelsen.
3. Ledelsen orienterer resten af personalet.
4. Ledelsen afleverer/sender en buket blomster og et kort. Det bliver afklaret hvad, der er sket og hvad der kan siges til bestyrelsen, forældregruppen og det øvrige personale. Man viser almindelig omsorg for den efterladte.

Dagene efter:

1. Vi taler om hvad der er sket og hvordan vi kommer videre. Som medarbejder i børnehaven, skal vi stadigvæk varetage vores job samtidig med, at der skal være en forståelse for at personalet måske er i chok.
2. Vi skal samle børnene i grupper efter alder, og snakke med dem om, hvad der er sket og lade dem fortælle hvad de føler og tænker.
3. Kontaktpædagogerne taler med forældrene om, hvordan deres barn håndterer situationen og hvordan de reagerer hjemme og i børnehaven. Det er vigtigt at snakke om hvilke reaktionsmønstre de eventuelt kan få.
4. Vi skal være åbne omkring situationen overfor børn og forældre, selv om man selv er i chok og ikke har lyst til at tale om det.

Efterfølgende forløb:

1. Man er som ledelse nødt til at forholde sig til at forældre, børn og medarbejdere efterfølgende kan være i chok og krise. Vi må i de enkelte tilfælde vurdere hvordan dette gribes an.
  - Det er vigtigt at give plads til at snakke om medarbejderen og hvordan vi kommer videre som personalegruppe.
  - Særligt skal vi være opmærksomme på, at nogen af børnene er mere påvirket end andre. Derfor er det vigtigt, at være særlig opmærksom på disse børn. Dette betyder at børnene skal følges meget tæt, og at vi skal snakke med forældrene om hvordan vi håndtere de enkelte børns sorg.
  - Giv plads til at hele børnegruppen måske har brug for at snakke om døden og medarbejderen er død.
2. Man skal som voksen være forberedt på, at børn stiller mange direkte spørgsmål, som kan komme når som helst og hvor som helst. Det er vigtigt at gribe dem, når de er der. Man skal være konkret og ærlig, når barnet stiller spørgsmål - fasthold sandheden! "At medarbejderen er død".
3. Der skabes kontakt til fagfolk på området, hvis det er nødvendigt.

HUSK: Døden berører os alle, og vi har alle nogle følelsesmæssige barrierer. Ansatte der er særligt berørte af omstændighederne, skal kunne forvente forståelse og opbakning fra resten af huset. Man skal derfor være bevidst om egne grænser og sige fra overfor dette. Derfor er det vigtigt at der også kommer hjælp udefra til personalet hvis de har behov for dette.

Hvis en af de nærmeste til en kollega dør (akut og længerevarende sygdom)

1. Da behovet og reaktionerne fra den enkelte medarbejdere vil variere, er vi som ledelse nødt til at forholde os til problemstillingerne fra gang til gang.
2. Som medarbejder i børnehaven, skal vi stadig kunne varetage sit job, samtidig med at der skal være forståelse for at man som medarbejder er i krise og sorg.
3. Hvis der er tale om et sygdomsforløb med dødelig udgang, har man som medarbejder ret til sygeorlov til pasning af nærmeste pårørende. Man skal henvende sig til sin kommune, og få oplysninger der.
4. Det kan være ligeså respektfuldt at blive bedt om at søge orlov, så man som medarbejder kan få skabt ro til at få bearbejdet den sorg og krise han/hun befinder sig i.

Ambulanceplan for medarbejderne

En ambulanceplan er et skema som alle medarbejdere skal udfylde, når de arbejder i børnehaven.

I skemaet skal man skrive numre på de pårørende, som der skal kontaktes samt telefonnumre på disse personer, hvis man kommer ud for en ulykke. Skemaerne ligger tilgængeligt i en mappe på kontoret.

Skema ser ud som dette:

Navn på Medarbejder	1. pårørende: Navn, hvem er det og Tlf.nr.	2. pårørende: Navn, hvem er det og Tlf.nr.	3. pårørende: Navn, hvem er det og Tlf.nr.	Livsvigtig medicin	Blodtype	Personnr.

Hvor findes hjælpen:

- Embedslægen - 72 22 74 75
- Lægen (Hillerødvej 44B) - 48 18 70 05
- Falck - 48 24 22 22
- Psykiatrifonden - 39 25 25 10
- Kræftens bekæmpelse - 35 25 75 00
- Trekanten
- BUPL - 35 25 49 00
- PMF - 33 11 03 43
- TA-teamet Indre Østerbro - pædagogiske konsulenter - 33 17 49 58/33 17 49 76